

*Tuomas Jussila*Lakimies
7–8/2024
s. 1192–1196

Kunta ja kärjäsal. Oikeudellinen pääoma Ilmajoen pitäjässä 1860–1890

1. Oikeudellinen pääoma ja maallikot

Yksi merkittävimmistä Eurooppaa yhdistävistä tekijöistä on roomalainen oikeus. Yhtä lailla Pohjoismaita yhdistää toisiinsa roomalaisen oikeuden verrattain hidas reseptio, joka on ollut yksi osatekijä siihen, että pohjoismaisessa oikeushistoriassa maallikoiden merkitys on muodostunut suureksi. Maallikon määrittely on tosin monessakin mielessä ongelmallinen. Yksinkertaisimman dikotomian mukaan maallikot ovat vastakohta oikeudellisen työn ammattilaisille eli varsinaisille profession harjoittajille. Pohjoismaisessa kontekstissa määritelmä on erityisen ongelmallinen, sillä joitakin satoja vuosia sitten jopa tuomarikuntakin koostui maallikoista eli henkilöistä, joilla ei ollut varsinaista muodollista oikeudellista koulutusta.

Maallikoiden kiistattomasta merkityksestä huolimatta he ovat olleet verrattain vähän tutkittu ja tunnettu osa oikeudellisen työn historiaa. Väitöskirjani aiheena ovat suomalaisella 1800-luvun maaseudulla oikeudellista ja hallinnollista työtä tehneet maallikot. Olen ottanut tehtäväkseni selvittää, keitä olivat ne henkilöt, joilla oli oikeudellista tietotaitoa, ja mitä se merkitsi heidän elämässään ja heitä ympäröivässä yhteiskunnassa.

Oikeudellinen tietotaito merkitsee oikeudelliseen työhön sidoksissa olevaa luku-, kirjoitus-, lasku- tai puhetaitoa. Käsitteen sisältö ja merkitys ovat sidoksissa aikaan, kulttuuriin ja oikeusjärjestelmään – eri aikoina, eri kulttuureissa ja eri oikeusjärjestelmissä käsite merkitsee eri asioita. Määrittelemällä oikeudellisen tietotaidon käsitteen pohjalta oikeudellisen pääoman käsitettä olen pyrkinyt liittämään ilmiön osaksi tutkitun aikakauden yhteiskuntaa ja oikeuskulttuuria.

* *Tuomas Jussila*, OTT. Lectio praecursoria Turun yliopiston oikeustieteellisessä tiedekunnassa 25.5.2025 pidetyssä väitöstilaisuudessa, jossa kirjoittaja puolusti väitöskirjaansa Kunta ja kärjäsal. Oikeudellinen pääoma Ilmajoen pitäjässä 1860–1890.

2. Tutkimuskohde

Tutkimukseni sijoittuu Etelä-Pohjanmaalle Ilmajoen pitäjään, joka oli 1800-luvulla yksi alueen suurpastoraateista. Hallinnollisesti pitäjä kuului Vaasan lääninhallituksen alaisuuteen. Pitäjän alue oli yhtenäinen Ilmajoen kärjäkunnan kanssa, joka oli osa laajempaa samannimistä Vaasan hovioikeuden alaista tuomiokuntaa. Pitäjä oli laaja sekä väestöltään että pinta-alaltaan, ja aikalaiset vertasivatkin sitä ”Saksanmaan ruhtinaskuntaan”.

Tutkimuksessani ei kuitenkaan ole kysymys Ilmajoen pitäjän paikallishistoriasta vaan oikeudellisen tietotaidon ilmiöstä rajatulla maantieteellisellä alueella. Vaikka tutkimukseni keskittyy yhteen eteläpohjalaiseen pitäjään, ovat sen tulokset uskoakseni päteviä kuvaamaan myös muita Suomen suuriruhtinaskunnan alueita, jotka jakavat Ilmajoen kanssa samankaltaiset sosiaaliset ja taloudelliset reunaehdot.

Tutkimukseni oikeushistoriallinen konteksti muodostuu oikeusjärjestelmän ja paikallishallinnon välisestä työnjaosta sekä oikeudellisen työn historiasta. Suomalaisessa oikeushistoriassa oikeusjärjestelmällä ja paikallishallinnolla on esihistorialliselle ajalle ulottuva yhteinen menneisyys, jonka aikana instituutioiden tehtävät ja työnjako ovat vaihdelleet. Historiallisella ajalla suomalaisen paikallishallinnon ja oikeusjärjestelmän keskeisimmät instituutiot ovat olleet seurakuntahallinto ja käräjät. 1860-luvulla paikallishallinnon tärkeimmäksi instituutioksi muodostui kunnallishallinto. Tästä tematiikasta myös väitöskirjani on saanut nimensä – Kunta ja kärjäsal.

3. Tutkimustulokset

Vuoden 1865 kunnallisasetus merkitsi pääteipistettä seurakuntien satoja vuosia kestäneelle vastuulle paikallishallinnon tehtävistä. Kunnallishallintoon siirtymisen ajoittui onnettomasti. Kunnallisasetuksen määräaika umpeutui kevättalvella 1868 eli juuri silloin, kun suurten nälkävuosien kuolleisuus kohosi korkeimmilleen. Vuosina 1866–1868 Ilmajoen pitäjään perustettiin kuusi kuntaa, joista jokainen joutui aloittamaan toimintansa poikkeusoloissa. Selvimmin tilanne kirjoitettiin Jalasjärven kuntakokouksen pöytäkirjaan maaliskuussa 1868: ”[– –] nääntyä meidän täyty jos ei Esivallan varat ulotu meidän avuksemme.” Pitäjän kunnista ainoastaan Kurikassa nälkävuosien kuolleisuus jäi alle 10 prosentin.

Nälänhätää seuranneina vuosikymmeninä tapahtunut kunnallishallinnon vakiintuminen merkitsi paikallishallinnon merkittävää rationalisoitumista. Vuoden 1865 kunnallisasetuksen myötä paikallishallinnon keskeisimmät ohje-

nuorat oli koottu yhteen asetukseen. Kunnallishallintoon siirtyminen merkitsi myös paikallishallinnon byrokratisoitumista, jonka myötä kirjallinen kulttuuri sai maaseudun arkielämässä aiempaa vankemman jalansijan. Kirjallisen hallintokulttuurin vahvistuminen oli mahdollista paikallishallinnon suomenkielistymisen sekä yleisen sivistystason nousun myötä.

Kunnallishallinnon keskeisimmät tehtävät olivat päätäntävaltaa käyttävän kuntakokouksen esimiehen sekä toimeenpanovaltaa käyttävän kunnallislautakunnan esimiehen tehtävät. Kuntakokouksen esimiehen tehtävä ymmärrettiin luottamustoimeksi, josta hyvin harvoin maksettiin korvausta. Kunnallislautakunnan esimiehen tehtävä oli paikallishallinnon tehtävistä työläin, ja sen hoitaminen katsottiin palkan arvoiseksi. Vielä 1800-luvulla ei kuitenkaan ollut olemassa sellaisia paikallishallinnon tehtäviä, jotka olisivat yksin riittäneet takaamaan elannon.

Suomalainen paikallishallinto pysyi vielä 1800-luvun loppuun saakka tiukasti maallikoiden hallussa. Kuntien perustamisen myötä usealla paikkakunnalla, kuten myös Ilmajoen emäseurakunnassa, talolliset astuivat kuntakokousten johtoon ja syrjäyttivät näin papiston edustajat perinteisestä roolistaan paikallishallinnon johdossa. Papiston apulaisten, lukkareiden, rooli nousi kuitenkin useassa kunnassa merkittäväksi toimeenpanevana voimana kunnallislautakuntien esimiehinä.

Kunnallishallinnossa tarvittu oikeudellinen pääoma muuttui 1860-luvulta 1890-luvulle tultaessa: ruotsin kielen painoarvo väheni, mutta sen sijaan alettiin vaatia aiempaa korkeatasoisempaa osaamista suomen kielen kirjallisissa taidoissa sekä varsinaisessa oikeudellisessa osaamisessa. Kokonaisuutena kunnallishallintoon siirtyminen loi paikallishallintoon aiempaa demokraattisempia mahdollisuuksia vaikuttaa yhteisiin asioihin. Demokratia oli kuitenkin vielä kaukana täydellisestä, sillä kunnallisten tehtävien hoitaminen samoin kuin kuntakokousten äänestysoikeus oli sidottu kykyyn huolehtia kunnallisveroista. Epäkohta korjautui vasta uusien kunnallislakien myötä itsenäisyyden ajan alussa.

Paikallishallinnon tehtävien siirtyminen käräjiltä pitäjänkokoukselle oli jo 1700-luvulta lähtien vähentänyt kihlakunnanoikeuksien hallinnollisia tehtäviä, mikä oli selkeyttänyt työnjakoa: pitäjänkokous ja myöhemmin kuntakokous hoitivat paikallishallinnon tehtävät, ja käräjäsaliissa jaettiin oikeutta.

Käräjäsaliin näkyvimmit maallikot olivat lautamiehiä – maallikkotuomareita. Lautamiehet ovat merkittävä osa skandinaavista oikeushistoriaa. 1800-luvun suomalaisella maaseudulla lautamiehet olivat usein paikkakuntansa kiistattomia merkkimiehiä. Ennen kunnallishallinnon perustamista lautamiehen tehtävä oli yksi harvoista myös talollisväestölle avoinna olleista tehtävistä, jotka kartuttivat hallinnollista ja oikeudellista osaamista. Lautakuntainstituution historia tunnetaan pääpiirteissään, mutta lautamiehiä ja heidän taustaansa koskeva tutkimus on ollut vähäisempää. Lautamiesten yhdeksi tehtäväksi on katsottu paikallistuntemuksen tuominen käräjäsaliin. Lähes koko 1800-luvun Ilmajoen

kärjäkunnan lautamiehet valittiinkin paikallisten talollisten keskuudesta, ja ensimmäinen poikkeama tähän tehtiin vasta vuosisadan lopussa. Lautamiesten taustojen yhtenäisyyden sekä valintaperusteiden nojalla voidaan päätellä, että kulttuurinen pääoma eli varsinainen oikeudellinen osaaminen oli tehtävässä toissijaista taloudelliseen tai sosiaaliseen pääomaan nähden.

Lautamiesten ohella kärjäsalin työnjaossa oli oma osansa oikeudenpalvelijoilla. Ilmajoen kärjäkunnassa tärkein oikeudenpalvelija oli kyytirättäri. Satoja vuosia vanha nimismiehen apulaisen tehtävä oli aikojen saatossa muotoutunut eräänlaiseksi poliisiviranomaisten edeltäjäksi, jonka keskeisenä tehtävänä oli vastata kärjäsalin järjestyksestä ja käytännön tehtävistä. Silta- ja jahtivoutien sekä Suomen kaartin aliupseerien ohella kyytirättärit muodostivat 1890-luvulla maalaispoliisia perustettaessa uusien poliisivoimien henkilöstön ytimen. Käytännössä maalaispoliisin perustaminen merkitsi nimismiesten sekalaisen ammattikunnan rationalisointia. Maalaispoliisit varustettiin virkapuvulla ja heidän toimintaansa yhtenäistettiin ohjesäännöllä. 1890-luvun aikana myös Ilmajoen pitäjässä tuoreet poliisikonstaapelit korvasivat aiemmat kyytirättärit oikeudenpalvelijoina. Kokonaisuutena maalaispoliisin perustaminen oli merkittävä virstanpylväs poliisin ammatin professionalistumisessa.

Lautamiesten ja oikeudenpalvelijoiden ohella erilaiset asiamiehet ja kirjurit kuuluivat erottamattomasti 1800-luvun kärjäsalin arkeen. Tutkimukseni osoittaa, että 1800-luvun maaseudun kärjäsaleissa asianajo oli tiukasti maallikoiden käsissä. Asiamiehen turvaututtiin usein, mutta heidän joukossaan varsinaista lainoppia saaneiden henkilöiden osuus oli hyvin vähäinen. Tutkimukseni osoittaa, että maaseudun asianajossa oli selkeä sosiaalinen rakenne, jossa lautamiehillä, nimismiehillä sekä oikeudenpalvelijoilla oli oma paikkansa – yleisin kärjäsalissa tavattu asiamies oli kuitenkin tehtävää ensi kertaa hoitanut talollinen. Rakenteisiin mahtui kuitenkin myös poikkeuksia: Ilmajoen kärjäkunnassa oli tilaa myös yhdelle ammattimaisesti asianajoa hoitaneelle maallikolle. Tapaus oli Ilmajoen mitassa kuitenkin poikkeuksellinen, mutta luultavasti vastaavia tyyppisiä poikkeuksia löytyisi myös muista kärjäkunnista.

Kihlakunnanoikeuksien arjessa ei vuosien 1860–1890 välillä tapahtunut samankaltaista institutionaalista tai organisatorista muutosta kuin paikallishallinnossa kunnallisasetuksen myötä tapahtui. Pääpiirteissään kärjäsalin arki sujui samankaltaisena: yleisimmät kärjillä käsitellyt asiat koostuivat velka-, kiinnitystai lainhuudatusasioista, mutta suurimman huomion saivat poikkeuksellisemmat tapahtumat, kuten väkivaltarikokset. Merkittävin muutos kärjäsaleissa tapahtui oikeusjärjestelmän kielen vaihtuessa vuosina 1860–1890 ruotsista suomeksi. Vielä 1860-luvulla Ilmajoenkin kärjäkunnan tuomiokirjat olivat käytännössä täysin ruotsinkielisiä, mutta vuoteen 1890 tultaessa tilanne oli muuttunut päinvastaiseksi. Oikeudellisen pääoman kannalta lopputulos oli samankaltainen kuin kunnallishallinnossakin: myös kärjäsalissa ruotsin kielen painoarvon laskiessa suomen kielen kirjalliset vaatimukset kasvoivat yhdessä varsinaisen oikeudel-

lisen osaamisen kanssa. Oikeusjärjestelmän kielenvaihdoksen merkitykset näkyivät yhteiskunnan usealla eri alueella. Tavallisten kansalaisten näkökulmasta merkittävintä oli oikeusprosessin muuttuminen aiempaa läpinäkyvämmäksi ja ymmärrettävämmäksi.

4. Lopuksi

Yhdysvaltalainen oikeushistorioitsija Harold J. Berman on tulkinnut, että länsimainen oikeusperinne on muotoutunut ”vallankumousten” kautta: Englannin ”mainio vallankumous” 1600-luvulla, Amerikan yhdysvaltojen ja Ranskan vallankumoukset 1700-luvulla sekä Venäjän vallankumous 1900-luvulla ovat kaikki vaikuttaneet oikeudelliseen kehitykseen. Bermanin tulkinnassa sama vaikutus oli myös gregoriaanisella reformilla 1000-luvulla sekä protestanttisella uskonpuhdistuksella 1500-luvulla. Uskonpuhdistuksen myötä kristinuskon keskeisimmät opinkappaleet käännettiin kansallisille kielille, ja näin tapahtui myös Suomessa. Vaikka tekstit olivatkin saatavilla, ongelmaksi jäi kuitenkin usein ulkoluvun tasolla pysytellyt lukutaito.

Bermanin luetteloon voisikin lisätä luku- ja kirjoitustaidon leviämisen muodossa tapahtuneen hiljaisen vallankumouksen, joka Suomessa ajoittui 1800-luvun jälkipuoliskolle. Tämän hiljaisen vallankumouksen myötä myös oikeudellinen tietotaito tuli yhä laajempien väestönosien ulottuville, ja yhteiskunnan muuttuessa ja oikeudellistuessa sitä myös tarvittiin jatkuvasti yhä enemmän. Prosessin myötä oikeudellinen osaaminen muuttui kansalaistaidoksi, jonka merkitys oli keskeinen suomalaisen oikeusvaltion ja kansalaisyhteiskunnan myöhemmälle rakentumiselle. Tutkimukseni päättyy 1890-luvun alkuun eli suomalaisen oikeusvaltion ja kansalaisyhteiskunnan varhaisiin vaiheisiin. On perusteltua sanoa, että molempien syntyminen oli mahdollista vain sen perustan varaan, joka oli rakennettu tutkimukseni kuvaamana aikakautena. Varsinainen oikeusvaltion rakentumisen historia on kuitenkin kokonaan uuden tutkimuksen aihe.